



**ПІДГАЙНА Тетяна,**  
кандидат історичних наук,  
вчений секретар Національної  
наукової сільськогосподарської  
бібліотеки НААН  
[pidgayna2012@ukr.net](mailto:pidgayna2012@ukr.net)  
<https://orcid.org/0000-0002-8896-8336>  
(м. Київ)

## **ЗНАЧЕННЯ ПЕРШОГО ГУБЕРНСЬКОГО З'ЇЗДУ ПРОМИСЛОВОЇ КООПЕРАЦІЇ 16–19 ЛИСТОПАДА 1922 Р. ДЛЯ РОЗВИТКУ ЦУКРОВИРОБНИЦТВА**

*Методом історико-наукового аналізу розглянуто значення I-го губернського з'їзду промислової кооперації, який проходив з 16 по 19 листопада 1922 р. в Києві та його подальший вплив на розвиток промислової кооперації. На зібранні вирішувалися наступні питання: 1) значення кустарної і дрібної промисловості та промислової кооперації у тогочасному господарському житті країни; 2) державне регулювання кустарної і дрібної промисловості; 3) форми промислової кооперації і її взаємовідносини з іншими видами кооперації; 4) фінансування промислової кооперації; 5) організація забезпечення і збуту; 6) виробнича діяльність промислової кооперації; 7) сприяння розвитку кооперації; 8) вибори в орган Управління Губцентру. Заслухані доповіді, в яких розкривалося значення кустарної і дрібної промисловості та промислової кооперації у тогочасному господарському житті; державне регулювання кустарної і дрібної промисловості та промислової кооперації; заходи щодо розвитку промислової кооперації і її взаємовідносини з іншими видами кооперації.*

*Нарада, зібрана в Києві 16 листопада 1922 р., мала визначальну роль сільськогосподарської кооперації у розвитку селянського бурякосіяння і взаємозв'язок сільськогосподарської кооперації та цукрової промисловості.*

**Ключові слова:** промислова кооперація, губернський з'їзд, цукрова промисловість, сільське господарство, кустарна промисловість.

## **SIGNIFICANCE OF THE FIRST PROVINCIAL CONGRESS OF INDUSTRIAL COOPERATION NOVEMBER 16-19, 1922 FOR THE DEVELOPMENT OF SUGAR PRODUCTION**

*The significance of the first provincial congress of industrial cooperation, which took place from 16 to 19 November 1922 in Kyiv, and its further impact on the development of industrial cooperation were considered by the method of historical and scientific analysis. The following issues were considered at the meeting: 1) the importance of handicraft and small-scale industry and industrial cooperation in the economic life of the country; 2) State regulation of crafts and small-scale industry; 3) forms of production cooperation and its relationship with other types of cooperation; 4) financing of industrial cooperation; 5) organization of supply and marketing; 6) production activities of industrial cooperation; 7) assistance in the development of cooperation; 8) elections to the Governing Center. The reports were heard proposed in which the importance of handicraft and small industry and industrial cooperation in the economic life of that time was revealed; state regulation of handicraft and small industry and industrial cooperation; measures for the development of industrial cooperation and its relationship with other types of cooperation. The meeting, held in Kyiv on November 16, 1922, played a decisive role in agricultural cooperation in the development of peasant beet sowing and the relationship between agricultural cooperation and the sugar industry.*

**Key words:** *industrial cooperation, provincial congress, sugar industry, agriculture, handicraft industry.*

Основною складовою існування держави є економічна стабільність, а провідною галуззю економіки України завжди було і продовжує залишатися сільське господарство. Здійснюючи історичний екскурс, варто зазначити, що нова економічна політика (НЕП), прийнята у березні 1921 року, сприяла відродженню і розвитку сільськогосподарської кооперації.

Питання промислової кооперації залишається актуальним до сьогодні, зокрема проблемою кооперативних з'їздів займалися багато вчених: В. І. Марочко [1], О. М. Кутик [2], Т. В. Онішко [3], Н. М. Рудік [4] та інші. Протягом 1917–1918 рр. у Києві відбулися три з'їзди кооператорів, на яких організаційно сформувалася власна самодіяльна українська кооперативна система. Перший з'їзд – 22-23 (9-10) квітня 1917 р., його делегатами були представники 18 кооперативних спілок з України, Кубані та Поділля. Було засновано всеукраїнські кооперативні центри (організаційно-ревізійний, культурно-просвітний, фінансовий, торговий і промисловий, а також

Тимчасовий центр українського кооперативного комітету), започатковано газету «Народна воля».

У 1922 році була запропонована триступенева система радянської кооперації: а) комуна; б) артіль; в) товариство спільного обробітку землі. Серед колективних господарств (колгоспів) спочатку найбільш популярними були товариства спільного обробітку землі, де лише частково усуспільнювалася земля і продовжувало зберігатися саме селянське господарство. Однак за зразок більшовицька влада обрала іншу форму – артіль, в якій був, як правило, більш високий рівень усуспільнення засобів виробництва. Саме артілі зробили поступово основним, а потім і єдиним видом колективних господарств. Слова «колгосп» і «артіль» стали вживатися як синоніми. Протягом 1921-1922 років було створено Всеукраїнську спілку сільськогосподарської кооперації, яка керувала діяльністю первинних ланок – кооперативних товариств і їх спілок. З 17 березня 1922 року організація отримала офіційну назву – Всеукраїнський союз сільськогосподарсько-кредитної, промислово-кустарної і промислово-кредитної кооперації «Сільський господар» [5, с. 5].

Кооперативна робота з розвитку буряківництва в «Сільському господарі» диференціювалася по трьох ступенях кооперативних організацій: а) товариство виконувало функції організаційно-ідейного керівництва низовим кооперативним апаратом, спільно з Цукротрестом розробляло типові договори й вело загальне керівництво, крім того, постачало плантаторів усім необхідним; б) окружні союзи сільськогосподарської кооперації виконували посередницьку роль при укладенні договорів з цукро заводами та сільськогосподарськими товариствами, отримували аванси для розподілу, вели розрахунок з цукро заводами, слідкували за здійсненням укладених договорів, мали своїх уповноважених при здачі буряків; в) сільськогосподарські товариства виконували всю основну роботу по фактичному посіву цукрових буряків, доглядом за культурою, копанням, відправкою і перевезенням, здачею, розрахунком і частково агрокультурним впливом із покращення якості та збільшення кількості урожаю буряку [6, арк. 52].

В Україні, де знаходився головний масив цукрової промисловості, сільськогосподарськими кооперативними об'єднаннями I та II ступенів у 1923 р. згуртовано вже, за неповними ще даними, понад 37 000 десятин бурякових плантацій, що становить 21,6 % загальної бурякової площі країни [7, с. 70].

Досліджено, що Всеукраїнська спілка сільськогосподарської кооперації «Сільський Господар», що з'єднувала ідейно та економічно окружні сільгоспи, а через них і первинні сільськогосподарські кооперативні одиниці, вирішила взяти на себе загальне керівництво буряковою кооперацією та впорядкувати взаємини між сільськогосподарською кооперацією та цукровою промисловістю. З цією метою 2-3 серпня 1922 р. у Києві було скликано нараду союзів, що працювали з буряком, за участю представника київського відділення Цукротресту. Член Правління «Сільського Господаря» Г. М. Клунний виїжджав до Москви до Правління Цукротресту для розроблення типового договору щодо кооперативної контрактиції. З боку Цукротресту також уже зроблено кроки щодо врегулювання взаємин із сільськогосподарською кооперацією та цукровою промисловістю: питання поставлене на обговорення (доповідач Ц. К. Сахарніков), член Правління Цукротресту Ю. А. Войцеховський виїжджав до Харкова та намітив деякі пункти угоди з правлінням «Сільського Господаря». Агрономічний з'їзд працівників цукрової промисловості, який скликався на початку 1924 року в Москві, повинен був вирішити це питання, принаймні, з агрокультурного та економічного погляду. Для вивчення питання ролі сільськогосподарської кооперації у розвитку селянського бурякосіяння, Цукротрестом зроблено кроки хоча б до часткового обстеження бурякової кооперації на місцях [7, с. 71].

З'ясовано, що з ініціативи інспектора Правління Цукротресту агронома В. Н. Бреславця, згідно з київським відділенням Цукротресту, у Києві з 16 по 19 листопада 1922 р. було скликано I-й губернський з'їзд промислової кооперації. Мета його полягала в визначенні функції сільськогосподарської кооперації у розвитку селянського бурякосіяння та взаємозалежності сільськогосподарської кооперації та цукрової промисловості. На порядку денному розглядалися наступні питання: 1) значення кустарної і дрібної

промисловості та промислової кооперації у тогочасному господарському житті країни; 2) державне регулювання кустарної і дрібної промисловості; 3) форми промислової кооперації і її взаємозв'язки з іншими видами кооперації; 4) фінансування промислової кооперації; 5) організація забезпечення і збуту; б) виробнича діяльність промислової кооперації; 7) сприяння у розвитку кооперації; 8) вибори до органу Управління Губцентру.

Представник київської філії «Сільського Господаря» К. І. Осмак у своїй доповіді на нараді торкнувся спочатку історії бурякової кооперації, а потім перейшов до сучасного її становища та взаємин із цукровою промисловістю та найближчими завданнями бурякової кооперації. За даними доповідача, кооперативний збут буряків цукро заводами в Україні почався з 1911 року, коли деякі кредитні товариства Київщини, а потім і Харківщини організували з цією метою сівачів цукрових буряків, уклавши від їх імені договори з цукро заводами. Така робота сільськогосподарської і кредитної кооперації, будучи вигідною для виробників і споживачів сировини, розвивалася досить інтенсивно. Крім того, вона визнана сучасними дослідниками з агрокультурного погляду та має практичне значення. Роки війни та революції, а особливо громадянська війна та падаючий курс валюти згубно позначилися на буряковій кооперації. У березні 1920 р., за взаємною угодою Головцукору та Всеукраїнського центру сільськогосподарської кооперації (Централу), сільськогосподарська кооперація взяла на себе завдання обслуговування цукрової промисловості сировиною. Централ розгорнув велику організаційну роботу, а в місцях перебування районних управлінь цукровими заводами знаходилися осередки Централу з бурякової кооперації. Було організовано 26 бурякових союзів та сотні бурякових товариств, крім громад сільськогосподарських товариств, і працювало 160 інструкторів. Після ліквідації Централу наприкінці 1920 р. та об'єднання роботи всієї кооперації України з Вукоспілкою, кооперативна робота зі збуту цукрових буряків тривала там, а у лютому 1921 р. була передана до Головцукру, як секція бурякової кооперації [7, с. 71].

У рамках досліджуваного періоду простежено, що з перетворенням Головцукру в Цукротрест ця секція була ліквідована, робота в державному масштабі припинилася, і почалася організаційна справа з відродження селянського кооперативного бурякосіяння у первинних сільськогосподарських кооперативних об'єднаннях і їх спілках. Бурякові товариства та їхні союзи, які мали об'єктом застосування своїх сил майже виключно націоналізовані землі цукрової промисловості, в епоху НЕПу почали розпадатися, і їх залишилися одиниці. Універсальна ж сільськогосподарська кооперація, яка ставила загальні завдання відродження та інтенсифікації сільського господарства, вже впритул підійшла до об'єднання сіячів цукрових буряків, особливо на надільних землях, і цілою низкою суспільно-економічних заходів сподівається вирішити питання постачання бурякових заводів, а також про раціональне сільське господарство.

Виступаючи з доповіддю на даному зібранні, К. І. Осьмак робить висновки, що «кооперативне забезпечення цукрової промисловості буряком не є питанням простого посередництва», пояснюючи це тим, що воно являє собою складний комплекс впливу сільськогосподарської кооперації як суспільно-економічної організації, на селянське господарство, надаючи допомогу (кредит, землевпорядкування, забезпечення необхідними знаряддями, матеріалами виробництва тощо), тому він вважає, що з усіх цих питань необхідно домовитися і дати можливість «сільськогосподарській кооперації працювати в таких умовах, котрі гарантували б прогресивне збільшення впливу сільськогосподарської кооперації на сільське господарство, адже тільки введення культури цукрового буряку в систему селянського господарства назавжди вирішить питання про забезпечення сировиною цукрову промисловість» [8, с. 180].

З'ясовано, що, серед низки інших важливих проблем, вагоме практичне значення займало питання монопольної контрактації цукрових буряків сільськогосподарськими кооперативними об'єднаннями на певних площах, які обслуговували цукрозаводи буряками, бо за відсутності конкуренції з боку заводу, кооперативне об'єднання починало тісніше спілкування із селянством і

мало можливість виявити всю суму суспільно-економічного впливу на плантаторів та сільське господарство загалом.

У кожному конкретному випадку договори мали точно виявити комплекс сіл чи площ, де сільськогосподарське кооперативне об'єднання могло та мало дати максимальну площу посіву цукрових буряків. Іншим дуже важливим моментом є концентрація буряків через кооперативні об'єднання другого ступеня, тобто спілки. Досвід показує, що там, де роботу з бурякової кооперації вели товариства під керівництвом своїх спілок, договори з концентрації виконувалися точніше і, крім того, можна було налагодити кваліфіковану агрономічну та агрикультурну допомогу.

На думку центру сільськогосподарської кооперації, Цукротрест не повинен заощаджувати під час оплати організаційних заходів кооперації з розвитку та інтенсифікації селянського бурякосіяння; у свою чергу, з боку кооперації, мав бути гарантований певний агрокультурний ефект.

Після проголошеної доповіді представника «Сільського Господаря», додаткові повідомлення про конкретну роботу конкретизовано представниками Пирятинського та Смілянського окружних спілок, які, як встановила спеціальна комісія із представників «Сільського Господаря» та Московського відділення Цукротресту, зробили велику роботу з бурякової кооперації.

Голова зборів Ф. Сев наступним чином формулював обмін думок щодо доповіді: 1) обсяг роботи кооперації в галузі бурякопостачання цукрозаводів ще невеликий; 2) шляхи, якими йде кооперація та засоби, що використовуються нею для підйому бурякосіяння, цілком доречні; 3) перспективи цілком життєві.

В. Бреславець у своїй доповіді в питанні про взаємозв'язок сільськогосподарської кооперації та цукрової промисловості виходив з практичних міркувань та вимог останньої. На його думку, сільськогосподарська кооперація стоїть загалом на правильному шляху, і їй треба сприяти. Але не треба забувати про той факт, що коли кооперація, яка об'єднує маси населення, – бідна, то й сама промисловість – небагата. Якщо кооперація надає селянству низку послуг, то вона має для своєї роботи отримати кошти і від селянина, що разом із 5% комісійних від Цукротресту, повинен забезпечити більш широку та

плідну роботу. Він відстоював позицію, що кооперації потрібно надалі звернути головну увагу на посів буряків на надільних землях, посилити свій агрономічний персонал, вкласти значний капітал в організацію прокатних пунктів, щоб заводи не переймалися постачанням сівалок, культиваторів тощо. Актуальне питання застосування мінеральних туків також має вирішуватися кооперацією через організацію кредиту. Цукрова промисловість не повинна вживати заходів у боротьбі зі шкідниками цукрових буряків; цю роботу також має вести кооперація. На думку В. Н. Бреславця, питання внутрішньоселенного землеустрою, порушені доповідачем, заслуговують на найбільшу увагу кооперації [7, с. 72].

Отже, постановили розробити план і надати кошти на проведення землеустрою. При вирішенні та реалізації, намічених сільськогосподарською кооперацією заходів, Цукротрест готовий піти кооперації назустріч; зокрема, циркуляром Правління доведено до відома цукрозаводам, щоб ті уникали капіталістичного посередництва, віддаючи перевагу кооперації.

У результаті обговорення доповіді виявилось, що між присутніми на нараді не знайшлося розбіжностей у думках, і одногосно було прийнято такі положення доповідача:

1) тісна співпраця сільськогосподарської кооперації з органами цукрової промисловості в галузі кооперування селянського бурякосіяння диктується економічними та соціально-політичними інтересами держави. Цукротрест повинен виробити тверду лінію поведінки у цій справі та всіма можливими способами та засобами сприяти розвитку бурякової кооперації, проводячи, крім завдань з інтенсифікації селянського господарства, розширення громадськості та поглиблення колективізації господарських процесів, тобто бути прогресивним соціально-економічним та культурним явищем;

2) сільськогосподарська кооперація повинна прагнути цілком обслуговувати селянське бурякосіяння у справі організації агрономічної допомоги, устрою прокатних пунктів, організації кредиту тощо;

3) за рівних умов, цукрозаводи повинні надавати сільськогосподарським кооперативним об'єднанням певні території для контрактації, на яких



сільськогосподарські кооперативні об'єднання, на підставі договірної угоди, ведуть контракцію самостійно;

4) бажано, щоб заводи пропонували різного роду роботу, насамперед, товариствам і всіляко їх підтримували;

5) визнати, що для повного обслуговування селянського бурякосіяння, не тільки з технічно-організаційної, але також і з боку агротехнічних заходів, комісійні 5 % недостатні, тому їх необхідно збільшити відповідно до виконаної кооперацією роботи [7, с. 73].

Також на з'їзді були вислухані наступні не менш важливі доповіді, зокрема професора К. Г. Воблого «Значення кустарної і дрібної промисловості та промислової кооперації в сучасному господарському житті». Він відмічав, що кустарна і дрібна промисловість відігравала велику роль в економіці України довоєнного часу, задовольняючи попит сільськогосподарського населення на предмети сільського побуту, а частково й містян на художні вироби ремісників. Внаслідок занепаду великої індустрії, у зв'язку з імперіалістичною і громадянською війною, кустарна і дрібна промисловість зайняли домінуюче становище в системі народного господарства. Розлад транспорту, падіння видобутку вугілля, продовольчі труднощі, розпилення кваліфікованих робітників, знецінення валюти, внутрішня ізолюваність Федеративної Республіки – все це утруднювало швидке відновлення великої промисловості [9, с. 122].

Народне господарство України та Росії розпалося на низку ізолюваних повітових і міських ринків, не пов'язаних один з іншим. Ці маленькі ринки могли розраховувати, при сформованій економічній кон'юнктурі, тільки на місцеві замовлення сировини та місцевий збут. Очевидно, за таких умов, дрібна та кустарна промисловість залишалися головним джерелом постачання селян і містян виробами.

Особливий інтерес, з точки зору дослідження, представляє той факт, що за час війни і революції, промислове населення стало успішно застосовувати в своїй виробничій діяльності кооперативний принцип. Промислова кооперація, котра охопила багато районів, дала дрібній і кустарній промисловості ті

переваги, котрих їй бракувало при одноосібній промисловій діяльності. Кооперування і закупка сировини, засобів виробництва, збуту готових виробів постпромислової діяльності, всіяко підтримана державою, підвела під дрібну і кустарну промисловість той міцний фундамент, котрий забезпечить її технічне удосконалення, зміцнить економічне та фінансове становище. Органічний ріст кооперативної дрібної і кустарної промисловості відіграє велику роль для економічного відродження країни: з одного боку, збільшуючи матеріальні ресурси, з іншого – забезпечуючи великі підприємства допоміжними засобами виробництва, пакувальними матеріалами, а іноді закінчуючи й окремими виробами, напівфабрикатами, запущеними на ринок великими фабриками та заводами. Промислова кооперація об'єднала мільйони ремісників і кустарників, стане одним із факторів, котрі сприятимуть економічному відродженню країни [9, с. 122–123].

Варто зазначити, що В. Чуїстов у своїй доповіді «Державне регулювання кустарної і дрібної промисловості та промислової кооперації» відмічає, що погано налагоджена система постачання матеріальних ресурсів радянських республік, з одного боку, та неможливість швидкого розвитку великої промисловості, з іншого, спонукали радянську владу широко використовувати приватну, й особливо колективну ініціативу в справі організації та розвитку кустарної і дрібної промисловості. Надавши простір творчій ініціативі та самодіяльності в галузі кустарної і дрібної промисловості, держава, як великий власник сировини та головний покупець кустарних виробів, повинна взяти на себе загальне керівництво в справі регулювання, розвитку й організації кустарної і дрібної промисловості та промислової кооперації. Учений переконаний, що за нової економічної політики, державі належить заохочувати підприємства дрібної і кустарної промисловості, не висувати до них вимоги на сировину та паливо. Серед своїх пріоритетів, державі необхідно ставити ті галузі дрібної і кустарної промисловості, котрі можуть обслуговувати сільське господарство виробництвом, ремонтом інвентаря, простих сільськогосподарських знарядь, а також різного роду предметами домашнього побуту. Ставлення держави до дрібної і кустарної промисловості слід

формувати на принципах господарської доцільності та на основі комерційної вигоди, при розподілі державних замовлень. Найбільш раціональним способом організації кустарної промисловості є промислова кооперація, тому її треба підтримати з боку держави. Остання повинна наблизити кооперативну промисловість до себе, організувати облік і використати її не тільки для забезпечення потреб населення, але й для створення фондів постачання різного роду промислової сировини великої національної промисловості. З метою об'єднання кустарної промисловості з виробництвом, перетворенням її в одне із ланок важкої промисловості, необхідно комбінувати кооперативно-організовану кустарну промисловість з великими промисловими підприємствами, там, де це господарськи доцільно, а також з сільськогосподарською кооперацією [9, с. 123].

Основні задачі держави щодо кустарної промисловості полягають у розвитку продуктивності ремісників на основі їх вільного кооперування, піднесенні промислів з метою доцільного використання місцевих природних багатств і продуктів сільського господарства, сприянні художньому процвітанню галузі. Виходячи із цих основних завдань, ближчі форми регулювання, організації і розвитку кустарної промисловості з боку держави повинні виявитись у послідовному втіленні в життя декретів про свободу кустарної і дрібної промисловості, удосконаленні техніки кустарного виробництва, створенні нових виробництв, сприянні постачанню кустарів і артілей сировиною, знаряддям виробництва та необхідними матеріалами, як через самостійні поставки, так й інші джерела пошуку сировини на внутрішньому та зовнішньому ринках, фінансуванні промислової кооперації, як доходами, так і натуральними позиками, налагодженні збуту продуктів кустарного виробництва через організацію масових закупок для створення державного товарного фонду.

Характеристика програми діяльності Губернпрому в галузі кустарної промисловості дає підстави стверджувати, що її головні завдання визначені в основних пунктах: 1) організації загального обліку та статистичного обслідування робіт кустарної і дрібної промисловості до промислової

кооперації; 2) реєстрація промислових кооперативів до дрібних виробництв; 3) всебічне сприяння кустарній промисловості в напрямі кооперування і погодження її роботи з великим виробництвом і сільським господарством; 4) підняття техніки кустарного виробництва через його механізацію і художній розвиток кустарних промислів; 5) організація навчально-показових шкіл і майстерень, інструкторських курсів для створення кваліфікованих кадрів з промислової кооперації, виставок, музеїв, зразків тощо; 6) розробка, спільно з великими кооперативними організаціями, промислових планів із кустарної промисловості та узгодження їх із загальногубернським виробничим планом з метою координування діяльності кустарної промисловості з інтересами фабричної і заводської промисловості; 7) розподіл замовлень серед кустарів і артілей за заздалегідь вироблених планах, як для виконання власної виробничої програми, так і за завданням державних установ і спостереження за їх виконанням; 8) сприяння промислової кооперації у справі постачання кустарів сировиною, напівфабрикатами та знаряддями виробництва, а також організації самостійних заготівель сировиною Губкусторгом для постачання кустарної промисловості; 9) зосередження в Губкусторзі фінансування, забезпечення сировиною та іншими заходами в галузі кустарної промисловості та промислової кооперації для розвитку державних завдань; 10) сприяння збуту продуктів кустарного виробництва через організацію базарів, комісійних магазинів, а також закупки і збір продуктів кустарної промисловості для організації загальнодержавного товарного фонду; 11) встановлення, спільно з губернськими виробничими управліннями, найбільш доцільного кооперування кустарної промисловості з великими підприємствами; 12) участь у розгляді питань про передачу державних підприємств промисловим кооперативам; 13) регулювання роботи кооперативів й інших видів кооперації в галузі кустарної і дрібної промисловості; 14) контроль за організацією і діяльністю виробничих об'єднань, інших установ, підприємств, кустарною промисловістю, з правом ревізії, обліку, відкриття документів і застосування інших необхідних заходів; 15) сприяння посиленню матеріального та культурного побуту

кустарів, розробка заходів з охорони праці згідно існуючого законодавства [9, с. 124–125].

У результаті наукових розвідок з'ясовано, що у доповіді Вейкова «Заходи будівництва промислової кооперації і її взаємовідносини з іншими видами кооперації» доповідач зауважує, що кооперативний рух в Росії виявив 4 головних види кооперації: споживчу, кредитну, сільськогосподарську та кустарно-промислову. Основним завданням споживчої кооперації є усунення зайвого посередництва між виробником та споживачем, а також забезпечення населення предметами споживання на засадах самодіяльності та взаємодопомоги. Метою кредитної кооперації є організація дешевого кредиту для населення і підняття матеріального добробуту доцільним спрямуванням позик, що видаються. Завдання сільськогосподарської кооперації полягають у піднятті культури сільського господарства через популяризацію серед населення сільськогосподарських знань, покращенні техніки обробітку землі, застосуванні раціональних способів сільськогосподарських продуктів і їх збуту. До завдань кустарно-промислової кооперації входить кооперування ремісників з метою прискорення продуктивності їхньої праці та покращення якості виробництва через удосконалення техніки, організації забезпечення їх необхідною сировиною і знаряддям виробництва, організації збуту кустарних виробів, сприянню культурного рівня кустарів і розвитку серед них принципів самодіяльності та взаємодопомоги [9, с. 125].

З метою найбільшої планомірності та успіху кооперативного руху, а також встановлення правильних взаємовідносин між різними видами кооперації, кооперативне будівництво треба спрямовувати по всіх видах кооперації, викликаних місцевими господарсько-економічними умовами та потребами. Проведений зверху вплив усіх видів кооперації в одну – споживчу, носить штучний характер, а тому не дасть ніяких позитивних результатів.

На особисте переконання доповідача, з метою збереження єдиного кооперативного фронту на ґрунті виявлення і захисту загальних інтересів кооперації, повинно бути створено особливе губернське бюро з представників усіх видів кооперації. На це бюро слід покласти обов'язки розмежування у

конкретних випадках спірних функцій між різними кооперативними організаціями. Найбільш доцільною формою об'єднання ремісників у губерньському масштабі представляється система триступеневої побудови: артїлі, товариства кустарів; районні союзи та губерньський союз промислової кооперації. У тих районах, де для самодіяльності союзних об'єднань нема належних умов, а в кустарному промисловому відношенні вони представляють певну цінність, там відкриваються визначені філії губерньського союзу. Артїлі та товариства повинні об'єднувати кустарів за однорідними професіями-промислами. Районні союзи, залежно від місцевих умов, можуть створюватися як за однорідним, так і змішаним виробництвом. Губерньський (центральний) союз промислової кооперації повинен організовуватися як артіль ремісників, так і районні об'єднання усіх видів. Для тих ремісників, які в силу характеру свого виробництва – роботи вдома або інших причин, – не мають вступати в артїлі з колективним виробництвом, представляється об'єднання їх у союзи зі збереженням індивідуального виробництва. Такі гуртування створюються на основі організованого захисту правових і професійних інтересів кустарів, організації спільних закупок сировини та збуту виробів. Об'єднання такого роду може бути як в місті, так і селі, при чому найбільше доцільним – за однорідними промислами. Союзи кустарів-одинаків повинні входити до свого місцевого союзу або губерньського союзу промислової кооперації. Район діяльності місцевих союзів повинен визначатися не виключно адміністративними ознаками (повіти), а залежати від економічних умов і природніх прагнень кустарів й артїлей до того чи іншого місцевого центру. З метою уникнення створення слабких союзів, необхідно провести в найближчий час інструкторсько-економічне обслідування для визначення правильного наміру районних об'єднань у губернії.

Через наявність значної кількості сільськогосподарських товариств, котрі ведуть роботу притаманну промисловій кооперації, а також відсутності самостійного губерньського центру сільськогосподарської кооперації – доцільним вступ таких сільськогосподарських товариств у Губерньський союз промислових кооперацій.

З виникненням нового губерньського союзу промислових кооперацій, існування інших союзів, котрі працюють паралельно в губерньському масштабі є небажаним [9, с. 126].

У доповіді Бойкова «Фінансові задачі промислової кооперації і її губерньського центру» відмічається, що промислова кооперація потребує за змістом своїх завдань значних оборотних коштів, а у зв'язку з тим, що кредитування оформити непросто, то кооперативним організаціям необхідно розраховувати на власний капітал. В окремих артілях і товариствах, котрі мають, зазвичай, незначну кількість членів, необхідно збільшити членські внески до 10000 – 20000 карбованців і розмір обов'язкового паю до 10000–20000 карбованців залежно від характеру та роду виробництва [9, с. 127].

Результати дослідження переконують, що для уникнення створення товариств, залежних від одного-двох найбільш заможних його членів, створення пайових капіталів повинно бути рівномірним між усіма членами об'єднання. З цієї метою повинна обмежуватися кількість максимальних паїв (норма не вище 5-10 – на 1 члена). Тому для створення міцної фінансової бази промислових товариств, доповідач рекомендує визначений процент, від суми заробітку членів, відраховувати для поповнення пайового капіталу, а більшу частину прибутку спрямовувати до запасного неділимого капіталу. Кожна артіль і товариство, котрі входять до складу губерньського союзу, повинні внести членські та пайові внески в розмірі не менше 10 % загальної суми їх власних пайових і вступних капіталів. Губерньський союз промислової кооперації, у вигляді необхідності широкого розвитку своїх господарських і культурних заходів, повинен організувати і поставити на належний рівень свій фінансово-кредитний відділ, котрий працюватиме на банківській основі. На кредитний відділ покладається: 1) прийом членських і пайових внесків; 2) прийом вкладів від членів й інших осіб, установ у формі поточних рахунків, термінових, безстрокових і умовних вкладів; 3) залучення від артілей і товариств авансів на придбання сировини; 4) укладення позик в урядових і громадських організаціях; 5) фінансування артілей і товариств, котрі входять до складу союзу [9, с. 127].

З огляду на особливості моменту, необхідно звернути увагу на розробку правил із залучення авансів і умов вкладів. З метою створення капіталів, необхідних для організації власних підприємств з належним обладнанням, при кредитному відділі союзу створюються спеціальні фонди, в створенні котрих можуть брати участь не тільки члени союзу, але й інші кооперативні та суспільні організації, а також приватні особи за принципом акціонування підприємств. Що стосується джерела отримання коштів на покриття операційних витрат Губернського союзу, то вони повинні зводитися до наступних статей доходу: суми від членських внесків, виручка від продажу кустарних виробів, дохід від операцій із постачання товариств сировиною, напівфабрикатами і знаряддями виробництва, прибуток у формі відрахунків на користь союзу певного відсотку з отриманих замовлень, а також від видавництва книг, бланків й інших друкованих матеріалів.

Результати дослідження дають підстави вважати, що в доповіді Калиновського «Сприяння розвитку кустарної промисловості» йдеться про те, що тогочасне становище кустарної промисловості, з примітивністю її техніки, не може забезпечити ні раціонального використання робочої сили ремісників, ні максимальної кількості та якості кустарних виробів. Ці обставини важливі для народного господарства, тому безумовно необхідні, поряд з використанням кустарної промисловості, також широке сприяння її удосконаленню і подальшому розвитку. Завдання ремісників допомагати промисловості повинно полягати в поліпшенні техніки кустарного виробництва через введення більш удосконалених знарядь виробництва та прийомів, підвищенні художньої цінності кустарних виробів: виявлення елементів оригінальної народної художньої творчості, збільшення кадрів, зайнятих кустарним виробництвом, а також в організації нових видів кустарних промислів, котрі використовують місцеві природні багатства. Зазначених задач можна досягти здійсненням наступних заходів: облаштуванням навчально-показових майстерень у місцях найбільшого скупчення ремісників, облаштуванням пересувних майстерень, введенням інституту роз'їзних інструкторів-техніків, які надають допомогу кустарям, організацією музеїв кустарних виробів з відділом зразків,



розроблених спеціалістами, художниками і техніками для застосування їх в кустарному виробництві та забезпечення кустарів удосконаленими знаряддями виробництва [9, с. 128].

Визначено, що при розробці конкретного плану сприяння кустарної промисловості, увага в першу чергу повинна зосереджуватися на промислах, що володіють, з одного боку, – найбільшою об'єктивністю, з точки зору тогочасного стану народних господарств, з іншого – найбільшою опірністю великої промисловості. Життєвість і стійкість кустарних промислів визначається: слабким розподілом праці, багатоманітністю застосування технічних удосконалень, котрі не знищують кустарний характер промислів, наявність місцевої сировини й художньою стійкістю виробів. Найбільш цінними, для даного моменту, визнані промисли, котрі виготовляють предмети широкого споживання сільського господарства. Відповідно з конкретними умовами Київської губернії, увага повинна зосереджуватися на промислах: ткацтві, деревообробці, різьбярстві, ковальстві, теслярстві, гончарстві тощо.

Визнаючи розвиток й удосконалення кустарних промислів справою державної ваги, витрати з організації у сприянні їх розвитку слід теж покласти на державу. Практично здійснення усіх перерахованих заходів повинно бути покладено на промислову кооперацію в особі його губернського центру. До його завдань, по мірі матеріального зміцнення, необхідно ставити – сприяння розвитку кустарної промисловості та передбачати спеціальні кошти. Для негайної систематичної роботи зі сприяння кустарній промисловості необхідно передати до ведення губернського центру промислової кооперації усі майстерні й установи, котрі належали організаціям навчально-показового характеру.

Констатуємо фактом є те, що після вислуханих доповідей, з'їздом обрані нові члени Губернпромсоюзу: О. І. Касьяненко, С. Б. Ратнер, М. С. Бутовський, В. Г. Бялик, І. М. Воробєв, Д. З. Ланда, Н. А. Лифшиц, В. А. Моргунов і Е. С. Перельман [9, с. 128].

Узагальнюючий висновок зводиться до того, що кустарно-промислова кооперація в 20-ті роки ХХ століття пройшла досить складний шлях розвитку, але разом з тим, дбала про збереження і примноження свого капіталу. На

початковому етапі вона починала організовуватися без усіляких засобів до існування і підтримки. Зібрати кошти з членів кустарно-промислових союзів було нелегко, так як вони об'єднували ремісників, з непростим соціальним становищем. Їхня кількість становила понад 350000, які чекали кооперування. Тому, кустарно-промисловій кооперації, у зазначений період, необхідно було працювати в таких напрямках: створити сприятливі умови для об'єднання дрібних виробників в кооперативи, заручитися підтримкою органів влади, вирішити проблему фінансування, налагодити кредит як форму нової організації промислової кооперації, побудувати господарські відносини держави з ремісником, забезпечити його сировиною, створити центр промислової кооперації з окремими відділами, перебудувати структуру промислової кооперації за принципом районування і переходу до райпромспілок, створити ощадно-позичкові та промислово-кооперативні товариства, розробити план діяльності господарсько-організаційних нарад, а також відвернути кустаря з-під впливу приватного скупщика й долучити до кооперації.

### Список використаних джерел та літератури

1. Марочко В. І. Кооперативний рух в Україні. *Енциклопедія історії України* : у 10 т. / [редкол. В. А. Смолій (голова) та ін.]. Київ: Наукова думка, 2008. Т. 5. С. 120–121.
2. Кутик О. М. П. П. Любченко: роль у розвитку сільськогосподарської кооперації України у 1922-1925 роках. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2009. Вип. XXVII. С. 156–164.
3. Оніпко Т. В. Торговельна діяльність споживчої кооперації України в період непу (історико-економічний аспект): монографія. Полтава: РВВ ПУСКУ, 2010. 345 с.
4. Рудік Н. М. Історичний аспект розвитку сільськогосподарської кооперації. *Агросвіт*. 2021. № 9–10. С. 38–45. URL: [http://www.agrosvit.info/pdf/9-10\\_2021/7.pdf](http://www.agrosvit.info/pdf/9-10_2021/7.pdf)
5. Корінець Роман, Марсель Гердс Др. Розвиток кооперації в Україні та Німеччині – аграрно-політичні пропозиції для України. *Звіт з аграрної політики* / Інститут економічних досліджень та політичних консультацій. Київ, листопад, 2016. С. 5. URL: [https://www.apd-ukraine.de/images/APD\\_APR\\_05-2016\\_Genossenschaften\\_ukr.pdf](https://www.apd-ukraine.de/images/APD_APR_05-2016_Genossenschaften_ukr.pdf)
6. Отчеты, обзоры, письма Всеукраинского союза сельскохозяйственной кредитной и кустарной промышленной кооперации «Сільський господарь» в ЦК КП(б)У о состоянии и деятельности союза, его отделов 1.01.1924 – 5.12.1924. *Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України)*. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 1901. 68 арк.

7. Осьмак Кирило Іванович (1890–1960): біобібліогр. покажч. наук. пр. за 1911–1926 рр. / НААН, ННСГБ; уклад. В. А. Вергунов, Т. М. Підгайна; наук. ред. В. А. Вергунов. Київ, 2014. 125 с.: портр. (Серія «Біобібліографія вчених-аграріїв України»; кн. 56).

8. К. Ш. [К. І. Осьмак] По Союзу. О взаимоотношениях сахпромышленности и сельскохозяйственной кооперации (Совещание в Киеве 16 ноября прошлого года). *Вісник цукрової промисловості*. 1923. №1–2. С. 177–180.

9. Первый губернский съезд промышленной кооперации. *Журнал Киевского губернского экономического совещания*. 1922. № 1 (3) январь. С. 122–129.

## References

1. Smolii, V. A., Marochko, V. I. ed. (2008). *Kooperatyvnyi rukh v Ukraini* [Cooperative movement in Ukraine]. *Entsyklopediia istorii Ukrainy* [Encyclopedia of the History of Ukraine]. Kyiv: Naukova dumka, 5, 120–121 [in Ukrainian]

2. Kutyk, O. M. (2009). *P. P. Liubchenko: rol u rozvytku silskohospodarskoi kooperatsii Ukrainy u 1922-1925 rokakh* [P. P. Lyubchenko: role in the development of agricultural cooperation of Ukraine in 1922-1925]. *Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu Zaporizkoho natsionalnoho universytetu* [Scientific works of the historical faculty of Zaporizhia National University]. XXVII, 156–164 [in Ukrainian]

3. Onipko, T. V. (2010). *Torhovelna diialnist spozhyvchoi kooperatsii Ukrainy v period nepu (istoryko-ekonomichni aspekt): monohrafiia* [Trade activity of consumer cooperation of Ukraine in the period of NEP (historical and economic aspect): monograph]. Poltava: RVV PUSKU, 345. [in Ukrainian]

4. Rudik N. M. (2021). *Istorychnyi aspekt rozvytku silskohospodarskoi kooperatsii* [Historical aspect of agricultural cooperation development]. *Ahrosvit* [Agrosvit]. 9–10, 38–45. URL: [http://www.agrosvit.info/pdf/9-10\\_2021/7.pdf](http://www.agrosvit.info/pdf/9-10_2021/7.pdf) [in Ukrainian]

5. Korinets Roman, Marsel Herds Dr. (2016). *Rozvytok kooperatsii v Ukraini ta Nimechchyni – ahrarno-politychni propozyitsii dlia Ukrainy* [Development of cooperation in Ukraine and Germany – agrarian and political propositions for Ukraine]. *Zvit z ahrarnoi polityky* [The sound of agricultural policy] / *Institut ekonomichnykh doslidzhen ta politychnykh konsultatsii* [Institute for Economic Research and Policy Consulting]. Kyiv, lystopad, 5. URL: [https://www.apd-ukraine.de/images/APD\\_APR\\_05-2016\\_Genossenschaften\\_ukr.pdf](https://www.apd-ukraine.de/images/APD_APR_05-2016_Genossenschaften_ukr.pdf) [in Ukrainian]

6. *Otchety, obzory, pis'ma Vseukrainskogo soyuza sel'skokhozyaystvennoy kreditnoy i kustarnoy promyslovoy kooperatsii «Sil'skyi hospodar» v TsK KP(b)U o sostoyanii i deyatelnosti soyuza, ego otdelov 1.01.1924–5.12.1924 rr.* [Reports, reviews, letters of the All-Ukrainian Union of Agricultural Credit and Handicraft Trade Cooperatives «Sil'skyi Gospodar» to the Central Committee of the Communist Party (b)U on the state and activities of the union, its departments 1.01.1924–5.12.1924]. *Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh ob'iednan Ukrainy (TsDAHO Ukrainy)*. F. 1. Op. 20. Spr. 1901. 68 ark. [in Russian]

7. Verhunov, V. A., Pidhaina, T. M. ed. (2014). *Osmak Kyrylo Ivanovych (1890–1960): biobibliohr. pokazhch. nauk. pr. za 1911–1926 rr.* [Kyrylo Ivanovych (1890–1960): biobibliographic index of scientific works for 1911–1926]. Kyiv, 125. [in Ukrainian]

8. Osmak, K. I. (1923). *Po Soyuzu. O vzaimootnosheniyakh sakhpromyshlennosti i sel'skokhozyaystvennoy. kooperatsii (Soveshchanie v Kieve 16 noyabrya proshlogo goda)* [In the Union. On the relationship between the sugar industry and the agricultural industry cooperation (Meeting in Kyiv on November 16 last year)]. *Visnyk tsukrovoi promyslovosti* [Bulletin of the sugar industry]. 1–2, 177–180. [in Russian]

9. (1922). *Pervyy gubernskiy s'ezd promyslovoy kooperatsii* [The first provincial congress of industrial cooperatives. *Zhurnal Kievskogo gubernskogo ekonomicheskogo soveshchaniya* [Journal of the Kyiv Provincial Economic Meeting]. 1 (3) yanvar, 122–129. [in Russian]

**Рецензенти:**

**Салата Г.В., д.і.н., доцент**

**Гутник М.В., к.і.н., доцент**

**Надійшла до редакції 21.11.2021 р.**